

Retoryczny etos na przykładzie mowy Królowej Elżbiety II

Początek lat dwudziestych dwudziestego pierwszego wieku przyniósł nam wiele zmian, jesteśmy właśnie świadkami historycznych momentów, zmagamy się z kryzysem, który dotknął cały świat, obserwujemy reakcje rządzących, oglądamy wypowiedzi osób odpowiedzialnych za utrzymanie ładu społecznego i analizujemy przekaz medialny. Jesteśmy zobligowani do krytycznego myślenia i obiektywnej oceny prezentowanych nam wystąpień, a co za tym idzie, do ich retorycznej analizy. Retoryka daje nam ogromne możliwości do stworzenia rzetelnej oceny mówcy i jego wypowiedzi, ponieważ nie wyczerpuje się ona jedynie na poziomie słowa, umożliwiając interpretacje całego aktu retorycznego. Tak pojmowana retoryka daje ogromną perspektywę badawczą i koresponduje ze współczesnymi potrzebami wszechstronnej analizy przekazów¹.

Artykuł zawiera analizę orędzia do narodu, wygłoszonego przez Królową Elżbietę II i opiera się na klasycznym rozumieniu retoryki oraz etosu. W retoryce klasycznej² etos (z gr. *charakter*) to apel perswazyjny³ (jeden z trzech greckich dowodów) oparty na charakterze mówcy lub jego celowo wyeksponowanym wizerunku. Etos nazywany jest także odwołaniem etycznym lub argumentem etycznym. Według Arystotelesa głównymi składnikami przekonującego etosu są: życzliwość, praktyczna mądrość i cnota. Idąc dalej za

¹ Użycie słowa *przekaz* wskazuje, że sztuka retoryki nie zajmuje się jedynie słowem mówionym czy pisanim, ale również różnymi formami komunikacji werbalnej i niewerbalnej, wykorzystując pozajęzykowe środki wyrazu.

² Wyrażenie „retoryka klasyczna” odnosi się do praktyki i nauczania retoryki w starożytnej Grecji i Rzymie od około V wieku p.n.e. do wczesnego średniowiecza. Definicja retoryki według Kwintyliana zawarta w *Kształceniu mówcy* przytaczana następnie w podręcznikach, określa retorykę jako *ars bene dicendi*, czyli sztukę dobrego mówienia w szerokim znaczeniu. Pojęcie *ars* zawiera w sobie nie tylko sztukę, ale również wiedzę i umiejętności, czyli tworzenie wypowiedzi zgodnie ze znajomością jej reguł. Łaciński przysłówek *bene* ma wiele znaczeń, zaczynając od poprawności i jasności, poprzez stosowność, zgodność myśli i słowa, moralność, aż po równoznaczność z tym co „godne uznania”. *Dicendi* oznacza „mówienie”, co odnosi się zarówno do tekstu pisanego jak i jego wygłoszenia. Przyjmując powyższe, retoryka to umiejętność właściwego posługiwania się słowem.

³ Argumentacja, która została zastosowana w celu oddziaływania na odbiorcę.

Arystotelesem, moralny charakter mówcy to filar, który stanowi najskuteczniejszy środek dowodowy⁴.

Istotne jest podkreślenie tego ważnego dla retoryki elementu jakim jest funkcjonalny charakter etosu. Etos jest środkiem przekonywania, a nie celem. „Mówca może przekonywać słuchaczy jedynie w granicach ich potencjalnej wolności, tam bowiem gdzie muszą oni coś zrobić, retoryka jest zbędna”⁵ pisał Kenneth Burke w *Tradycyjnych zasadach retoryki*. Co za tym idzie, mówca wykorzystuje swój status do przekonywania przez samego siebie, ale to odbiorca decyduje o stopniu wiarygodności oratora.

Mowa⁶ jest działaniem celowym i zorganizowanym, a jej element perswazyjny przejawia się w trzech elementach uwierzytelniających: etosie, patosie i logosie⁷. Wszystko co odnosi się do etosu mówcy i jego realizacji, ponad 2300 lat temu Arystoteles zawarł w trzech elementach: *phronesis*⁸, *arete*⁹ i *eunoia*¹⁰. Jak twierdzi w *Retoryce* „Sami mówcy budzą do siebie zaufanie z trzech powodów, bo tyle tylko – poza dowodami – jest pobudek, które pozwalają wierzyć ich wypowiedziom. [...] I Arystoteles kategorycznie stwierdza, że żadnych innych powodów nie ma”¹¹. Ta starożytna grecka koncepcja etosu, powszechnie rozumianego jako sztuka przekonywania odbiorców, że jest się roztropnym, rozsądnym w osądach, profesjonalnym, czyli greckie *phronesis*, że ma się dobry charakter moralny, cnotę, czyli *arete*, oraz działa z dobrą wolą dla słuchaczy, z życzliwością – *eunoia*. Dzięki *phronesis* mówca może w odpowiedni sposób odnosić się do kwestii związanych z życiem moralnym człowieka – „udzielać dobrych rad w sprawach dobra i zła”¹². *Arete* jest swoistą relacją do siebie samego, natomiast *eunoia* jest życzliwością skierowaną do odbiorcy.

⁴ Arystoteles, *Retoryka*, w: Arystoteles, *Retoryka, Retoryka dla Aleksandra, Poetyka*, Warszawa 2004, s. 48.

⁵ Cyt. K. Burke, *Tradycyjne zasady retoryki*, w: *Retoryka*, red. M. Skwara, Gdańsk 2008, s. 36-37.

⁶ Mowa (gr. *logos*, łac. *oratio*) - to klasyczny gatunek retoryczny na który, powtarzając za Arystotelesem, składają się trzy elementy: mówca, przedmiot mowy i adresat. Centralne miejsce zajmuje podmiot retoryczny i jego perswazyjność.

⁷ Arystoteles, *Retoryka*, dz. cyt., s. 48.

⁸ *Phronesis* - z gr. słowo oznaczające praktyczną mądrość lub inteligencję. Według Arystotelesa mądrość ta wywodzi się z doświadczenia i jest owocem wielu lat pracy.

⁹ *Arte* - z gr. cnota, doskonałość związana z osiągnięciem szczęścia poprzez dokonywanie właściwych wyborów.

¹⁰ *Eunoia* - z gr. życzliwość wobec odbiorców. Jest to relacja mówcy z audytorium tworząca fundament zaufania i wiarygodności.

¹¹ Arystoteles, *Retoryka*, dz. cyt., s. 106.

¹² J.w.

Historycznie rzecz ujmując, badacze retoryki postrzegali podstawę perswazji jako zdolność mówcy do zrozumienia i dostosowania przekazu do złożoności sytuacji społecznej i charakteru ludzkiego¹³.

Obecnie badacze uwspółcześniają tę kategorię i opierając się na powyższym wyróżniają cztery główne cechy etosu mówcy:

1. Wiarygodność i szacunek – przejawiające się w uczciwości, przestrzeganiu zasad, współczuciu, hojności.
2. Podobieństwo do odbiorców – poprzez płeć, wiek, wyznawane wartości, rasę, kulturę, zainteresowania, pracę, osobowość, język, strój, pochodzenie.
3. Autorytet – poprzez pełnioną funkcję, wykształcenie, wiek.
4. Wiedza i reputacja – osiągnięcia, doświadczenia.

W praktyce, nie wszystkie cechy muszą być obecne, aby rozwinąć wysoki etos, ale możliwe jest aktualizowanie i udoskonalanie etosu w trakcie wystąpienia¹⁴. Autorytet i reputacja są zazwyczaj z góry ustalone przed wystąpieniem, więc trudno jest zmienić zdanie odbiorców na ten temat. Łatwiej jest natomiast zmienić postrzeganie ludzi jako godnych zaufania mówców i ich podobieństwo do audytorium w trakcie wystąpienia. W porównaniu z innymi sposobami uwiarygodniania retorycznego perswazja poprzez etos, jest tą która ma największą skuteczność argumentacyjną, ale jest również najbardziej skomplikowana jako narzędzie perswazyjne. Uszczegółowienie poprzez wyróżnienie *phronesis*, *arete* i *eunoi*, ułatwia analizę etosu mówcy, jednakże praktyczny sposób realizowania się etosu wobec odbiorcy jest złożony.

Przechodząc do właściwej analizy, która na potrzeby artykułu jest skróconą formą mojej pracy badawczej, należy zaznaczyć, że staram się zachowywać obiektywizm czego natomiast próżno szukać u obywateli Wielkiej Brytanii w kontekście Królowej i jej wystąpień.

W dniu 5 kwietnia 2020 roku, kiedy Premier Wielkiej Brytanii Boris Johnson został zabrany do szpitala z powodu ciężkiego przebiegu zakażenia wirusem SARS Covid-19, Królowa Elżbieta II¹⁵ wygłosiła wieczorem swoje piąte specjalne przemówienie podczas 68-

¹³ Christine Harold, „Brand You!”: The Business of Personal Branding and Community in Anxious Times, 2013.

¹⁴ Udoskonalanie etosu podczas wystąpienia może odbywać się poprzez przytaczanie swoich historii z życia, opowiadanie audytorium o swoich doświadczeniach.

¹⁵ Królowa Elżbieta II - jest głową państwa brytyjskiego, które jest monarchią konstytucyjną, w związku z czym jej uprawnienia wykonawcze są ograniczone przepisami konstytucyjnymi, a jej rola jest głównie symboliczna – reprezentuje Wielką Brytanię podczas wizyt państwowych i uroczystych okazji. Królowa jest

letniego panowania (z wyłączeniem corocznego Royal Christmas Message). Wystąpienie wyemitowała stacja BBC - główny brytyjski publiczny nadawca radiowo-telewizyjny¹⁶. Jak pisze Greg Hall na brytyjskim portalu *The Article* „był to niezwykle wyczyn retoryki”¹⁷. 23,3 miliona osób oglądających wystąpienie na żywo, ponad 4 miliony wyświetleń na kanale BBC na YouTube i prawie 14 tysięcy komentarzy¹⁸, w których odbiorcy piszą o uczuciu wsparcia, jedności oraz lepszego samopoczucia psychicznego, którego doznali po wysłuchaniu przemówienia. Zdanie wypowiedziane przez Królową na końcu wystąpienia: „spotkamy się ponownie” (w oryginale „We will meet again”), pojawiło się kolejnego dnia na pierwszych stronach najważniejszych brytyjskich i zagranicznych dzienników. Po niecałych 5 minutach orędzia, zdaniem komentatorów Królowa po raz kolejny zapisała się na kartach historii, nie tylko jako monarcha, ale również jako mówca. Dokonała prawie niemożliwego. Zjednoczyła kraj. Jej przemówienie zdobyło pochwałę konserwatystów, monarchistów, republikanów, unionistów, separatystów, dziennikarzy, osób publicznych i mieszkańców wyspy. Po swoim wystąpieniu zyskała przydomek „Matka Narodu” (w oryginale „Mother of the Nation”)¹⁹.

Coroczne, świąteczne orędzia Królowej są często uważane za zwykłą formalność bez wpływu politycznego, ale wnikliwa analiza ich treści i obrazów ukazuje fakty historyczne i wartości istotne dla narodu. Analogicznie i w tym wystąpieniu Królowa połączyła jeden z najtragiczniejszych okresów historycznych w dziejach świata²⁰, z panującym kryzysem pandemicznym, aby podkreślić wagę pojęcia brytyjskiego chwalebego narodu (z ang. the British glorious Nation). Królowa nawiązała do swojego pierwszego wystąpienia wyemitowanego w radio, z 13 października 1940 roku, podczas którego wspólnie z siostrą zwróciły się do innych dzieci aby dodać im otuchy i nadziei, że niedługo skończy się wojna

również jedyną osobą, która może pocieszyć naród w czasach kryzysów, a także jedyną, która potrafi zwrócić uwagę wszystkich, na żywo lub przed ekranami telewizorów, w niespokojnych czasach.

¹⁶ <https://pl.wikipedia.org/wiki/BBC> [10.10.2021].

¹⁷ <https://www.thearticle.com/elizabeth-iis-finest-hour> [10.10.2021].

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=2klmuggOEIE> [10.10.2021].

¹⁹ <https://www.thearticle.com/elizabeth-iis-finest-hour> [10.10.2021].

²⁰ Królowa nawiązała do Bitwy o Anglię, która toczyła się od 10 lipca do 31 października 1940 roku i była ona kampanią powietrzną, toczoną pomiędzy niemieckim lotnictwem Luftwaffe a brytyjskim RAF-em. Ostatecznie Wielka Brytania z pomocą Polski, Kanady, Czech i innych sojuszników, wygrała powietrzną wojnę z III Rzeszą i Włochami.

i wrócą do swoich domów, rodzin i przyjaciół. 80 lat później Elżbieta II ponownie wspiera swój naród pełna nadzieji, że w niedługim czasie wszystko wróci do normalności.

Królowa, która jest głową monarchii w Wielkiej Brytanii, w odróżnieniu od większość światowych przywódców, skupia się w swoim wystąpieniu na uczuciach ludzi, a nie na wyrażaniu wrogości wobec zaistniałej sytuacji. Celem przemówienia Królowej Elżbiety II było emocjonalne wsparcie mieszkańców Zjednoczonego Królestwa w trudnym czasie pandemii, oraz budowanie poczucie jedności i siły do wspólnego stawiania czoła zaistniałej sytuacji. Podczas wystąpienia Królowa była opanowana, mówiła spokojnie ale pewnie. Uosabiała etos, czyli charakter, który Cyceron²¹ podawał jako jedną z trzech cech wybitnego mówcy, obok logosu i patosu, których nie poddaje analizie w tym artykule. Etos powszechnie dzieli się na dwa typy: etos wymyślony i etos usytuowany. Badacze zauważają, że „retorzy mogą wymyślić postać odpowiednią do okazji – jest to etos wymyślony. Jeśli jednak retor ma to szczęście, że cieszy się dobrą reputacją w społeczeństwie, może użyć jej jako dowodu etycznego – jest to etos usytuowany”²². Podział, który zaproponowali anglosascy badacze jest na tyle ciekawy, że warto go tutaj przywołać. Koresponduje on również z koncepcją Arystotelesa, kiedy to mówca budzi zaufanie tu i teraz, przy pomocy etosu prezentowanego w tej konkretnej mowie. Królowa Elżbieta II reprezentuje etos usytuowany, ze względu na pełnioną od 68 lat funkcję królowej Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i 15 innych państw oraz najwyższego zwierzchnika kościoła w Anglii. Fakt urodzenia w rodzinie Królewskiej, jej wiek, oraz jej szacunek do pełnionej funkcji, buduje wiarygodność i zaufanie u odbiorców. Podczas kwietniowego przemówienia, Królowa zachowała ogromną powagę oraz skromność, co jeszcze bardziej umocniło jej etos. Jej przemówienie inspirowało i dodaje otuchy w tym trudnym dla wszystkich czasie. Zawiera ono zarówno podziękowania dla służby zdrowia i obywateli, jak również wyraz dumy ze społeczeństwa oraz stara się nieść nadzieje dla wszystkich, którzy jej potrzebują.

Królowa Elżbieta II nie należy do grona wybitnych mówców, być może dlatego, że przemawia tylko raz do roku z okazji Świąt Bożego Narodzenia. Natomiast kiedy dochodzi do sytuacji, jak ta sprzed roku, Królowa jak najlepszy retor stosuje klasyczne techniki, których uczymy się od starożytnych Greków i Rzymian. Arystoteles 300 lat przed Chrystusem pisał „Aby być przekonującym, mówca musi brać pod uwagę słuchaczy

²¹ Marek Tulliusz Ciceron (106 p.n.e. - 43 p.n.e.) - rzymski pisarz, mówca, polityk, filozof, twórca retoryki, w swoim traktacie retorycznym *De oratore* (*O mówcy*) wskazuje wizerunek dobrego oratora.

²² *Ancient Rhetoric for Contemporary Students*, Person 2004.

i odwoływać się do nich w sposób, który ich przekona”²³. Kontynuując za Arystotelesem jedną z trzech składowych przekonywania jest etos, przejawiający się w budowaniu wspólnoty z audytorium poprzez używanie zwrotów: MY, WY. Królowa w analizowanym przemówieniu, utożsamia się z odbiorcami stosując zwroty w pierwszej osobie liczby mnogiej: „*życie naszego kraju*”, „*razem walczymy z tą chorobą*”, „*duma z tego kim jesteśmy, nie jest częścią naszej przeszłości, określa naszą terażniejszość i naszą przyszłość*”, „*choć już wcześniej stawaliśmy przed wyzwaniem*”, „*łączymy się ze wszystkimi*”, „*powinniśmy patrzeć optymistycznie*”, „*znowu będziemy z naszymi przyjaciółmi, znowu będziemy z naszymi rodzinami, znowu się spotkamy*”²⁴. To utożsamienie się jest aktem życzliwości wobec odbiorców czyli retoryczna *eunoja*. Zabieg ten ma na celu podkreślić więź z odbiorcami i troskę o wspólne dobro, ma budować zaufanie i wiarygodność. Głosząc to przemówienie Królowa podkreśla swój autorytet, ale przede wszystkim stawia siebie jako równą swojemu ludowi. Zaimki osobowe „ja” i „my” powtarzają się wielokrotnie, o czym wspomniałam powyżej, dają również poczucie wspólnego przeznaczenia, zbiorowej pamięci i przynależności do jednego i tego samego narodu: „*Razem walczymy z tą chorobą i chcę was zapewnić, że jeśli pozostaniemy zjednoczeni i zdecydowani, to pokonamy ją*”²⁵.

Elżbieta II odnosi się do niedalekiej przeszłości oraz potrzeby przezwyciężenia niespokojnej terażniejszości, opartej na chwalebnym i szlachetnym zachowaniu, i postawie: „*jeśli pozostaniemy zjednoczeni i zdecydowani, to przezwyciężymy to*”, „*powrócą normalne czasy*”, „*będziemy dumni z tego, jak odpowiedzieliśmy na to wyzwanie*”, „*jest to wyrazem naszego narodowego ducha*”²⁶. Królowa hiperbolizuje bohaterstwo zwykłych ludzi, aby wzbudzić większy szacunek do ich pracy i poświęcenia, oraz docenić nawet najbardziej podstawowe zajęcia i zachęcić naród do nieustannego działania.

Warto również zaznaczyć, że pomimo panującej pandemii, która była powodem do wygłoszenia tego przemówienia, Królowa nie mówi ani o złej sytuacji, ani o dramacie wielu ludzi, nie wspomina też o kruchości rodzaju ludzkiego. Zamiast tego oferuje pocieszenie, wsparcie, wdzięczność dla pracowników służby zdrowia, swojego narodu i wszystkich tych na pierwszej linii frontu, oraz wiarę, że życie wróci do normy.

²³ Arystoteles, *Retoryka*, dz. cyt., s. 49.

²⁴ Królowa Elżbieta II, przemówienie z dnia 5.04.2020, <https://www.royal.uk/queens-broadcast-uk-and-commonwealth> [10.10.2021].

²⁵ J.w.

²⁶ J.w.

Styl wygłoszonego orędzia jest oficjalny, ale w pewien sposób osobisty, zgodny z wizerunkiem osoby publicznej, która musi zjednoczyć naród w niespokojnych czasach. Królowa przemawia z „w domu”, wygląda na zdrową, zdeterminowaną i w pełni sił. Pokój w Windsorze jest pełen złotych ozdób i bogatych detali, ale Królowa ma na sobie skromną, klasyczną sukienkę w jasnym odcieniu turkusowej zieleni. Zielony to kolor, który symbolizuje naturę, nadzieję, spokój, szczęście. Jest to również odcień o działaniu uspokajający

i relaksujący, pasujący do przesłania Królowej i niepewnych czasów, w których żyjemy. Minimalistyczny makijaż i klasyczna fryzura oraz królewska biżuteria – naszyjnik z pereł i elegancka, ale dyskretna brylantowo-turkusowa broszka, podkreślają arystokratyczny wygląd ale nie przerysowują wizerunku. Wyżej wymienione elementy są spójne z przekazem i dopełniają etos mówcy.

Orędzie mimo krótkiej formy jest emocjonalne, wspierające i mocne, z pewnością pozostanie jednym z najlepszych przykładów współczesnych przemówień. Dzięki dziesięcioleciom służby publicznej i takiemu wystąpieniu, zdaniem brytyjskich publicystów Królowa dowiodła, że jest jedną z największych brytyjskich monarchów w historii. To orędzie było tym, czego ludzie potrzebowali usłyszeć. Jej wystąpienie przywróciło zaufanie społeczne, uspokoiło nastroje i pokazało prawdziwą siłę oratorstwa klasycznego, które w dzisiejszych czasach zostało zepchnięte na margines.

Bibliografia:

Ancient Rhetoric for Contemporary Students, Person 2004.

Arystoteles, *Retoryka*, w: *Arystoteles, Retoryka, Retoryka dla Aleksandra, Poetyka*, Warszawa 2004.

Burke K., *Tradycyjne zasady retoryki*, w: *Retoryka*, red. M. Skwara, Gdańsk 2008.

Harold Ch., „Brand You!”: The Business of Personal Branding and Community in Anxious Times, 2013.

Królowa Elżbieta II, przemówienie z dnia 5.04.2020, <https://www.royal.uk/queens-broadcast-uk-and-commonwealth> [10.10.2021].

<https://pl.wikipedia.org/wiki/BBC> [10.10.2021].

<https://www.thearticle.com/elizabeth-iis-finest-hour> [10.10.2021].

<https://www.youtube.com/watch?v=2klmuggOEIE> [10.10.2021].

A Rhetorical Analysis of Ethos Based on a Formal Speech by Queen Elizabeth II Summary

Since 1952, Elizabeth II has been the Queen of Britain and the Commonwealth, making her the longest serving British monarch in history. Queen Elizabeth had only delivered four speeches in response to current events during her entire 68-year reign. On Sunday evening - 5th of April 2020 she delivered her fifth a calm, hopeful oration about the pandemic. She have addressed it to her countrymen, but it was the whole world that was watching. Her speech lasted less than 5 minutes was described by many recipient as reassuring, inspiring, something they needed to hear. The rhetoric of this speech was solid. It was a welcome morale booster from a benevolent figure with no other agenda than caring for her country. Queen Elizabeth has the appeal of ethos just by her nature and who she is as queen. She has the respect and authority. She knows that in making speech, she must convey her power and authority, while at the same time, convey herself as an equal to her people. She does it and she wins over the hearts of her nation.

Keywords: rhetoric, ethos, language, speech, Queen Elizabeth II